

ХАОС, САМООРГАНІЗАЦІЯ ТА КООПЕРАЦІЯ ЯК АРХЕТИПИ ДЕРЖАВНОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

ЛАШКІНА
Марія,
LASHKINA
Maria,

кандидат наук з державного управління, докторант кафедри державної політики та суспільного розвитку Національної академії державного управління при Президентові України, м. Київ.

Анотація: У статті запропоновано інноваційний погляд на архетипи державності та державотворення для України, що виникли внаслідок розвитку постмодерного світу та впливу процесів глобалізації на національну державу. Аналізуються елементи хаосу, прояви самоорганізації та кооперації в суспільстві та їх потенція стати основними архетипами для молодшої української держави, перетворившись на колективне несвідоме.

Ключові слова: державотворення, архетип, хаос, самоорганізація, кооперація.

УДК

035: 659.3/4:32.019.5

Постановка проблеми. Проблема державотворення в Україні не надто багато висвітлюється в наукових джерелах, навіть сам термін «державотворення» є лексичною одиницею, запозиченою з радянського минулого. У науковому дискурсі розгляд державотворення в значенні англійського варіанту визначення «state bilding» (державне будівництво) має наповнення і є актуальним та дуже гостро потребує свого теоретико-термінологічного визначення, хоча і не відображає повною мірою семантичної конотації українського слова «державотворення». На думку автора, дослівний переклад терміну «державотворення» на англійську, «creation of a state», краще відображає його сутність в українському варіанті та відповідає підходу до наукового пошуку епохи Постмодерну.

Сучасний стан суспільного розвитку в Україні характеризується певною невизначеністю, інноваційністю й творчою енергією змін. Кризові явища, що проглядаються в усіх сферах життя та супроводжуються конфліктністю військового протистояння, додають нервозності та патологічності у соцієтальну психіку. Невідворотні проблеми державності, що накопичувалися багато років, актуалізувалися у багатьох сферах й потребують свого наукового та практичного обґрунтування й вирішення. Методологія архетипіки, яку автор використовує у дослідженні, є унікальною для наукового пошуку своєю універсальністю, й надає можливість розглядати факти та явища із позицій як реального, так і уявного. Крім того, архетипний науковий метод пізнання дозволяє вивчати проблему з точки зору міждисциплінарного підходу, що розширює гуманітарний погляд. Тому вважаємо, що суспільно-політичні прояви сучасності, до яких належать усі аспекти державотворення, було б актуально розглядати саме з цих позицій.

В останній період часу ми спостерігаємо як системно-структурні трансформації в суспільно-політичному житті країни, так і елементи хаосу, самоорганізації та кооперації громадян, що стали несистемним елементом державності. Спробуємо розібратися у хитросплетіннях розвитку сучасного суспільства в Україні та його структурних складових, що породжуються архетипами минулого або стають новими архетипами майбутнього. Актуальність такої постановки проблеми є очевидною для сучасного державного управління, оскільки історично державницького досвіду у Україні не було, й лише зараз починається «свідомий вік» державотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Корисними з цієї проблематики є аналітична психологія та теорія архетипів свідомості К. Юнга, ідеї універсального еволюціонізму Н. Моїсеєва та математична теорія поведінки («дисипативних структур»), розроблена фахівцями «брюсельської школи» під керівництвом І. Пригожина. Серед сучасних українських науковців, що мають публікації зі схожої проблематики, можемо визначити роботи авторів Української школи архетипіки: Е. Афоніна, О. Донченко, Т. Бутирської, А. Мартинова, П. Крупкіна, О. Шипунової, С. Сібірякова, О. Суший, О. Радченко та ін., а також українських дослідників зі сфери державного управління Р. Войтович, В. Казакова, М. Пірен, В. Князева та ін..

Мета статті. дослідити тенденції розвитку архетипних структур, що впливають на процеси державотворення або залежать від них, в українському національному соцієтальному просторі; проаналізувати випадковості самоорганізації, хаосу й кооперації в сучасному українському дискурсі та з'ясувати, чи стануть вони закономірністю, що врешті-решт призведе до появи модерної сучасної держави в середині Європи.

Вклад основного матеріалу. Ми звикли сприймати визначення архетипу за К. Юнгом, який стверджував, що «колективне несвідоме складається з інстинктів та їх кореляторів – архетипів», які, в свою чергу, і формують колективне несвідоме [13, с. 249]. Наприкінці життя, в одному із своїх останніх інтерв'ю, К. Юнг фактично зізнався, що він не впевнений у тому, що архетипи впливають на формування колективного несвідомого, а не навпаки. Виходячи з цього, можна відхилитися від розуміння архетипу як сталого конструкту несвідомого та припустити, що процес формування архетипів є безперервним і взаємо-зворотнім щодо соцієтальної психіки. Архетипи можуть бути сформовані в історичному минулому та переноситися через інформаційний простір і формуватися в свідомості через стереотипи та установки. Тобто, процес є взаємозалежним та безперервним.

Безумовно, на формування та побудову «нових» (новизна також є умовною, оскільки архетипи – прояв несвідомого) архетипів впливають і засоби масової комунікації, система освіти, культурний простір та сімейно-суспільні традиції, весь соцієтальний простір. Але і «сталі» архетипи минулого, що вже закріпилися в тих самих традиціях, системі освіти, культурі й у всьому гуманітарному просторі соціуму, також коригують зміни та трансформації психічного поля. І тут постає питання первинності процесів. Важливо розібратися в цьому, оскільки сучасні події в Україні, її розвиток та усталене державотворення можуть бути як наслідком архетипних проявів, так і основою формування.

Останні події в суспільно-політичному житті України, починаючи з листопада 2013 року, відкрили деякі нові прояви та тенденції соціальної поведінки, що можуть бути трактовані як прояви хаосу, самоорганізації та кооперації. Поведінка людей під час подій «революції гідності» – створення волонтерських організацій та розгортання лінії захисту під час військової агресії, вразила багатьох дослідників та спостерігачів. В інформаційному просторі часто зустрічаються питання, чи існує держава (як інститут), наскільки взагалі потрібна держава людям із таким високим рівнем соціальної відповідальності та самоорганізації? Звинувачення на адресу держави лунають і досі, але треба віддати належне органам державної влади, що вони намагаються використовувати цей могутній потенціал, залучаючи до своїх лав представників громадського сектора та волонтерів.

Інша точка зору, що превалує в політичному дискурсі тематики державотворення України, характеризує сучасний стан як хаос, незрозумілість, неможливість улаштувати логічне життя країни, несистемність та загальну управлінську неспроможність у державному секторі. Водночас треба констатувати, що людське життя в усьому світі, й Україна тут не є винятком, стає все більш складним, різнобарвним, різноманітним і невизначеним. Постмодерні цінності остаточно змінюють пріоритети, надаючи перевагу самовираженню, якості життя людини над економічною ефективністю, індивідуального над колективним і перетворюють статичні соціальні норми на динамічну мережу [4, с. 9]. Нові технології, можливості інформаційного світу, кризові явища, природні катаклізми та розширення особливостей впливів на свідомість формують нові соціальні феномени взаємовідносин у суспільстві й створюють умови для розвитку та позитивних змін, для нових викликів і криз.

В умовах мінливості та невизначеності архетипна методологія наукового пошуку стає унікальною для міждисциплінарних досліджень і дозволяє з'ясувати закономірності, аналізуючи тенденції та випадковості. Феномен архетипу, як його характеризує О. Донченко, не пов'язаний із державою як управлінською структурою й

здатен проникати в автономний (недержавний) спосіб життя, позадержавну модель, що постійно мобілізує колективний дух [3, с. 158]. Вона виділяє вертикальні й горизонтальні архетипи, архетипи господарського та культурного життя, мобілізаційні архетипи, що так або інакше впливають і на соціально-економічні та політичні процеси в країні, й на еліту.

Серед великої кількості архетипів, що були проаналізовані й описані представниками Юнгіанської школи аналітичної психології, є такий, що характеризує актуальний вплив на сучасні процеси української дійсності. Це матричний архетип цілісності, що отримав назву «уроборос» (від дав.-грец. οὐρά – хвіст і βορά – їжа, букв.: «той, що з'їдає свій хвіст»), візуалізований у вигляді стародавнього символу змія, який зжирає свій хвіст. В аналітичній психології цей архетип символізує темряву та саморуйнування одночасно з родючістю та творчим потенціалом. У дослідженнях представника Юнгіанської школи Е. Нойманна цей архетип визначається й аналізується як рання стадія розвитку особистості [7]. Транспонуючи стадії розвитку особистості на процеси формування держави, можемо стверджувати, що Україна саме зараз перебуває у стадії індивідуалізації, розуміння себе як держави.

О. Донченко розширює зміст матричного архетипу й пропонує трактування його як даності, що потребує, з одного боку, наявності різноманітності, а з іншого – відмови від будь-яких конфліктуючих між собою соціально-політичних трактувань формацій, установлення між ними відносин толерантності й взаємної потреби [3, с. 158]. Фактично, цей архетип дає розуміння наявності в соціетальній психіці процесів як руйнування, так і розвитку й творення нових способів життя.

Архетипи є частиною духовного життя нації й проявляються в період творчої активності. С. Сибіряков умовно поділяє архетипи на три групи: універсальні – незмінні, етнокультурні – слабкозмінні та культурні – мінливі [10, с. 202]. Архетип «уроборос» можемо віднести до універсального, тобто першопричинного, того, з якого все народилося. Він містить у собі хаос, самоорганізацію, всі притаманні складній динамічній структурі якості. Виникає питання: чи можемо ми визнати самоорганізацію чи хаос архетипами поведінки українського соціуму? Яка поведінка соціальних пасіонаріїв в Україні є архетипною, а яка сама породжує архетипи?

У лінійному світі причини та наслідки є передбачуваними, в нелінійному, а сучасний світ таким і є, співвідношень між ними не існує. Для розуміння порушеної проблеми стає важливим розібратися у трактуванні понять. Маємо розглянути поняття «саморганізація» та «хаос». Н. Моїсєєв зазначав, що самоорганізація здатна реалізувати лише ті потенційні можливості, які закладено Природою [6, с. 90]. Що закладено природою в українську ментальність, чи є самоорганізація своєрідним архетипом української нації? Історичний екскурс свідчить про те, що за нестабільності процесів державотворення на території сучасної України існували практики самоорганізації щодо ухвалення рішень суспільного характеру. Феномен віче – орган прямого народовладдя, функціонував із часів існування Київської держави, за правління князя Володимира та його наступника Ярослава Мудрого, у вигляді зборів повноправних громадян міста та пригородів. Віче розглядало та виносило ухвали у справах, що стосувалися розвитку територій, воно було стародавнім інститутом вирішування всіх публічних справ [5, с. 12].

І хоча віче не перетворилося на інституцію, а залишалося несистемним і випадковим, його вплив на ментальність та історичну пам'ять не треба недооцінювати. Разом із віче в той самий історичний період існував і інший інститут управління – боярська рада, куди входили бояри та сам князь, що вирішували державні справи. Можемо також стверджувати, що великий внесок у становлення психосоціальних структур українського суспільства зробило існування на частині території України Магдебурзького права, яке надавало широкі самоврядні права громадам. На території України були міста, в яких існувало по три міських общини (польська, українська, вірменська), кожна зі своїм самоврядуванням [5, с. 23].

Оскільки процеси державотворення на території сучасної України мають фрагментарний та несистемний характер, що пов'язується з історичною та геополітичною диспозицією цієї території, самоорганізація стала генетичною потребою. Відсутність інституціонально міцної державної влади, національного правління та регулярної усталеної держави врешті-решт призвело до постійної тотальної недовіри до всіх еліт, до будь-яких можновладців. Цей феномен постійно констатують соціологи. Нерозуміння й недооцінка взаємозалежності довіри до влади та суспільно-політичних процесів у країні з боку еліти, що прийшла до влади у 2010 році, мала для неї трагічні наслідки. Серед форм та проявів самоорганізації українців науковці наводять приклади від українських братств, об'єднань інтелектуалів і релігійних діячів XVII–XVIII століть, організацій козацтва, козацьких рад у Запорізькій Січі та Коліївщини до подій на Майдані 2014 року.

Стереотипний механізм поведінки виглядає наступним чином: недовіра до влади – втрата управління – хаос – самоорганізація. Як стверджує синергетична наука, фундаментальним принципом самоорганізації є виникнення нового порядку та ускладнення систем через випадкові відхилення (флуктуації). У стабільних системах жодних відхилень немає, або вони придушуються негативними зворотними зв'язками, методами тиску та примусу. У суспільно-політичних процесах флуктуації (відхилення) мають випадковий характер, тому виникнення змін обумовлено збігом обставин та сумою випадкових факторів. У контексті нашого припущення щодо самоорганізації для українського суспільства цей процес виглядає як архетип, причому архетип історичного первинного типу, який виринає з колективного підсвідомого в кризових умовах. Водночас досвід самоорганізаційних процесів за часи незалежності України можна охарактеризувати як поступово відновлений архетип, який поки що не народив нового порядку.

Тут знову постає питання термінології, оскільки розуміння «порядку» як терміну немає однозначного тлумачення, й підходи, вочевидь, будуть різними, виходячи з української архетипної амбівалентності. Стандартний погляд на визначення «порядку» в контексті державотворчих процесів, як правило, зводиться до раціонального ефективного управління, тобто Платонівського «Логосу» (від грец. λόγος – слово, думка, поняття), в значенні ума, інтелекту, що домінує над хаосом. Вочевидь, такий погляд зазнає крах в епоху Постмодерну. Уся система державного управління у більшості країн світу побудована на принципах та підходах раціонального мислення, раціональної управлінської парадигми. Будь-яка форма державного правління в своєму психосоціальному підґрунті має раціональний тип мислення з різною послідовністю дій. Демократичний устрій передбачає наступне: раціональну боротьбу за владу в умовах справедливої й чесної конкуренції – створення коаліцій – формування державного апарату – раціональне управління. Тоталітарні держави діють в тій самій раціональній парадигмі: влада – державний апарат – раціональне управління, що спирається на страх і примус.

Процеси державотворення, що відбуваються в українській сучасності, стали наслідком, закономірним проявом архетипу «самоорганізації» в умовах неефективної, корумпованої, скопійованої з радянських лекал державної влади. З точки зору традиціоналізму, їх можна назвати хаосом, з погляду із постіндустріального інформаційного світу, що поступово перетворюється на мережеве суспільство, – це формування нової системи управління, яка спирається на синергетичні процеси, але не може бути впорядкована в традиційному розумінні цього поняття.

Філософське трактування хаосу (від грец. χάος – первісний стан світу, безформний стан) словник нам дає в одному розумінні як міфологічний термін, що означає безмежний світовий простір, який являє собою суміш усіх стихій, а в іншому, емоційному – як безлад, скупчення всього, нерозуміння, того стану речей, що перебуває за межами раціонального усвідомлення [11]. Водночас стереотипне сприйняття визначення хаосу дискримінує сприйняття позитивних аспектів цього явища. Світ виник

із хаосу, але став достатньо логічним і впорядкованим, що дає надію на таке самоутворення стосовно того, що буде після хаосу в суспільно-політичних та соціальних процесах.

І. Пригожин та І. Стенглер у роботі «Час, хаос, квант», розглядаючи квантові системи, звернули увагу на те, що хаос дозволяє вирішити парадокс часу, та визначили, що ймовірність не є наслідком нашого незнання, а виступає проявом хаосу [9]. Хаос – це не тільки «вічна смерть для всього живого», але і різноманітність, взаємопроникненість, взаємозалежність різних систем, впливів, випадковостей та закономірностей. Намагання впорядкувати сучасний строкатий світ традиційними методами підкорення, підпорядкування та військового тиску можуть тільки поглибити кризові явища й призвести до знищення всього світу. Протягом усієї своєї історії людство складається з двох начал – порядку й хаосу, які перебувають у постійному русі. Саме в поєднанні цих процесів – вічного хаотичного напруження та відтворюваної креативності – і полягає сутність самого життя. Хаос є складовою всіх процесів самоорганізації.

Історія формування держави України свідчить про безперервний процес переходу від порядку до хаосу, від одного впливового геополітичного сусіда до іншого, зміни правил і норм суспільного життя, війни та протистояння, штучного природування та відривання територій. За останні 25 років існування сучасної незалежної держави, на жаль, не сталося дива стабільності та порядку. Такий тягар нестабільності не міг не відклатися на психотипі нації та в наскрізних символічних структурах національного підсвідомого, що називаються архетипами. У новому розумінні буддійського ставлення до життя людина, яка постійно живе в напрузі й страху, через методи психологічного захисту виштовхує негативні емоції, зокрема страх, і живе казковим життям у своєму індивідуалізмі та інтравертному націоналізмі, у смиренні й неспротиві. Це такий медитативно-психопатологічний стан, який не є загрозою для самості, а навпаки, допомагає зміцнити й вижити в хаотичному просторі. Повернути її до дійсності можна лише шляхом ще більших потрясінь, таких як війна, природні катаклізми або несправедливість (що і сталося з Україною).

Український філософ С. Кримський у своєму останньому інтерв'ю акцентував на тому, що одним з головних архетипів нації є кардіоцентричність українців, спираючись на приклади літературних творів, починаючи зі «Слова о полку Ігореві». Аргументація філософії серця була постійною в українській літературі, духовності та менталітеті. І це – архетип, тобто наскрізна символічна структура. Ще одним з архетипів є мудрість, той самий древньогрецький «Логос», пов'язаний із головою, але не в значенні раціонального, а в мудрості речей, що С. Кримський називає софійністю [12]. Ці особливості українського менталітету підштовхують до думки, що раціонального управління, раціонального підходу до життя важко чекати від суспільства кардіоцентричних інтровертів. Водночас архетипи хаосу та самоорганізації дають надію й упевненість, що в сучасному світі відкриття нового потенціалу, творчість і неординарність у вирішенні завдань саме і є тими особливими якостями, що притаманні неупорядкованій, розбалансованій системі й дають їй шанс на життя.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Тенденції розвитку архетипних структур, що впливають на процеси державотворення або залежать від них, тяжіють у бік хаосу, самоорганізації та кооперації. Прояви самоорганізації, хаосу й кооперації в сучасному українському соціально-політичному житті не є випадковостями, а скоріше є архетипом національного підсвідомого, закономірністю розвитку та формування нової системи існування держави у XXI сторіччі. Згаданий С. Кримським архетип «мудрості» в значенні софійності – важливості речей, що оточують, слів та дій, також потребує свого додаткового вивчення, оскільки актуалізує важливість інформаційного простору та комунікації для українського суспільства. Сформований в умовах Постмодерну та інформаційного світу, де соціальні мережі відіграють роль віче, новий соціальний феномен, названий в авторському варіанті

конвергентною інтерактивною комунікацією, також може стати предметом наукового розгляду за допомогою архетипної методології.

Література:

1. фонін Е. А. Результаты мониторингу соціетальних змін українського суспільства (1992–2012): контекст управління та освіти / Е. А. Афонін // Управлінські компетенції викладача вищої школи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : 14–15 берез. 2013 р. / М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова ; Ін-т перепідготовки та підвищ. кваліфікації, каф. інновацій та інформ. діяльності в освіті ; [редкол.: Андрущенко В. П. (голова) та ін. ; відп. за вип. Нестеренко Г. О.]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – 266 с.
2. Афонин Э. А. Великая коэволюция: глобальные проблемы современности: историко-социологический анализ : монография [Электронный ресурс] / Э. А. Афонин, А. М. Бандурка, А. Ю. Мартынов. – К. : Парламентское изд-во, 2003. – Вып. № 2. – 384 с. – (Сер. : Открытая исследовательская концепция). – Режим доступа : <http://library.sociology.kharkov.ua/books/afonin/coevol.pdf>.
3. Донченко Е. А. Фрактальная психология (Доглубинные основания индивидуальной и социетальной жизни) / Е. А. Донченко. – К. : Знання, 2005. – 323 с.
4. Закономірності та особливості суспільно-трансформаційних процесів в Україні [Електронний ресурс] / Е. А. Афонін, О. В. Суший, Л. М. Усаченко // Український соціум. – 2011. – № 4. – С. 7–30. – Режим доступу : http://www.ukr-socium.org.ua/stok/Aktual/Afonin_4_2011.pdf.
5. Малиновський В. Я. Державне управління : навчальний посібник / В. Я. Малиновський. – К. : Атіка, 2009. – 608 с.
6. Моисеев Н. Н. Человек и ноосфера. / Н. Моисеев. – М. : Мол. гвардия, 1990. – 351 [1] с., ил.
7. Нойманн Э. Великая мать [Электронный ресурс] / Эрих Нойманн. – 2012. – Режим доступа : <http://castalia.ru/posledovateli-yunga-perevody/731-erih-noymann-velikaya-mat-glava-pervaya-struktura-arhetipa.html>.
8. Покальчук О. Тремтячі еліти / О. Покальчук. – К. : Форзац, 2011. – 168 с.
9. Пригожин И. Время, хаос, квант [Электронный ресурс] / И. Пригожин, И. Стенгерс. – Режим доступа : <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/vrema-haos.html>.
10. Сибиряков С. Соціальні медіа як середовище архетипного впливу на масову свідомість / С. Сибиряков // Публічне управління: теорія та практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Харків : Вид-во «ДокНаукДержУпр», 2013 – Вип. № 1 (13). – С. 202–210.
11. Философская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/1328/%D0%A5%D0%90%D0%9E%D0%A1.
12. Цион В. За гранью счастья и несчастья / Виктор Цион. // Зеркало недели. – № 23. – 2011.
13. Юнг К. Г. Божественный ребенок: аналитическая психология и воспитание / К. Г. Юнг. – М. : Олимп ; ООО «Издательство АСТ-ЛТД», 1997. – 400 с.